

Commentaar bij het

Antwoord op vragen betreffende enkele aspecten aangaande de leer over de Kerk

De verschillende vragen waarop de Congregatie voor de Geloofsleer heeft geantwoord, betreffen het algemene verstaan van de Kerk, zoals dat voortkomt uit de dogmatische en oecumenische documenten van het Tweede Vaticaans Concilie. Want dit "Concilie van de Kerk over de Kerk", dat in de woorden van Paulus VI een "nieuw tijdperk voor de Kerk" heeft ingeleid, komt de verdienste toe "het ware gelaat van de Bruid van Christus beter beschreven en ontsluierd" te hebben.¹ Daarnaast worden de belangrijkste documenten van paus Paulus VI en paus Johannes Paulus II, evenals uitspraken van de Congregatie voor de Geloofsleer, in herinnering gebracht. Al deze geschriften willen bijdragen tot een beter verstaan van de Kerk en bieden dikwijls opheldering wat betreft de aanzienlijke stroom van theologische publicaties na het Concilie, die niet altijd vrij waren van afwijkingen en onnauwkeurigheden.

Het onderhavige document heeft hetzelfde doel: de Congregatie wil de authentieke betekenis van enkele uitspraken van het leergezag op het gebied van de ecclesiologie in herinnering roepen, opdat het gezonde theologische onderzoek niet geschaad wordt door dwalingen, die onduidelijkheden kunnen veroorzaken. In dit verband is gekozen voor het literaire genre 'antwoord op vragen' (*Responsa ad quaestiones*), waarbij op zich geen argumenten voor de uiteengezette leer worden gegeven, doch alleen eerdere commentaren van het leergezag in herinnering worden geroepen, waarmee een zekere en betrouwbare uitspraak over het thema wordt gedaan.

In de eerste vraag gaat het erom of het Tweede Vaticaans Concilie de toen geldende leer over de Kerk zou hebben veranderd.

De vraag heeft betrekking op de betekenis van dat nieuwe gelaat van de Kerk, dat het Tweede Vaticaans Concilie volgens de geciteerde woorden van Paulus VI te zien geeft.

Het antwoord, gebaseerd op het leergezag van Johannes XXIII en Paulus VI, is heel duidelijk: het Tweede Vaticaans Concilie wilde de toen geldende leer over de Kerk niet veranderen en heeft die ook niet veranderd, maar veeleer verdiept en op meer

1. Paulus VI, *Toe-spraak* van 21 september 1964, in: AAS 56 (1964), 1012.

organische wijze uiteen gezet. In die zin worden de woorden van Paulus VI aangehaald, uit zijn toespraak bij de promulgatie van de dogmatische Constitutie *Lumen gentium*, waarmee hij bekrachtigde dat de overgeleverde leer op geen enkele wijze veranderd is: “Alleen is datgene wat men vroeger enkel leefde, nu ook officieel als leer tot uitdrukking gebracht. Datgene wat tot nu toe onderwerp van nadenken, van discussie en soms ook van controverse was, is thans in een zeker geformuleerde leer uiteengezet.”²

Op dezelfde wijze is er continuïteit tussen de leer van het Concilie en de latere geschriften van het leergezag, die deze leer opgepakt en verdiept hebben en tegelijkertijd hebben bijgedragen tot de ontvouwing ervan. Zo heeft bijvoorbeeld de door de Congregatie voor de Geloofsleer uitgegeven verklaring *Dominus Iesus* alleen de teksten van het Concilie en van de post-conciliaire documenten hernomen, zonder iets toe te voegen of weg te laten.

Ondanks deze duidelijke uitspraken is de leer van het Tweede Vaticaans Concilie in de periode na het Concilie – en ook nu nog – onderwerp geweest van interpretaties die afwijken van en geen continuïteit hebben met de overgeleverde katholieke leer over het wezen van de Kerk. Aan de ene kant zag men in de leer van het Concilie een “Copernicaanse wending”, van de andere kant concentreerde men zich op enkele thema’s, die als het ware als tegengesteld aan andere thema’s beschouwd werden. In werkelijkheid was de eigenlijke bedoeling van het Tweede Vaticaans Concilie ondubbelzinnig de verhandeling over de Kerk in te voegen in en ondergeschikt te maken aan de verhandeling over God en zo een theologische ecclesiology in de ware zin van het woord te presenteren. De

receptie van het Concilie heeft dit bepalende gegeven echter dikwijls verwaarloosd ten gunste van afzonderlijke ecclesiologische uitspraken, zich geconcentreerd op enkele steekwoorden en eenzijdige, onvolledige interpretaties van de leer van het Concilie bevorderd.

Wat de ecclesiology van *Lumen gentium* betreft, in het kerkelijk bewustzijn zijn wat steekwoorden blijven hangen: het begrip Godsvolk, de collegialiteit van de bisschoppen als opwaardering van het bisschopsambt tegenover het primaatschap van de paus, de herwaardering van de plaatselijke kerken binnen de universele Kerk, de oecumenische opening van het concept ‘Kerk’ en de opening naar andere godsdiensten, en uiteindelijk de vraag naar de specifieke status van de katholieke Kerk, vastgelegd in de formulering dat de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk, waarover de geloofsbelijdenis spreekt, “zich bevindt in de katholieke Kerk” (*subsistit in Ecclesia catholica*).

Enkele van deze begrippen, met name de uitspraak over de specifieke status van de katholieke Kerk en de gevolgen daarvan op het gebied van de oecumene, vormen de voornaamste thema’s die door dit document in de hiernavolgende vragen behandeld worden.

In de tweede vraag gaat het erom hoe men de uitspraak moet verstaan volgens welke de Kerk van Christus zich in de katholieke Kerk bevindt (*subsistit in*).

Toen G. Philips schreef dat de uitdrukking *subsistit in* stromen van inkt zou doen vloeien,³ heeft hij waarschijnlijk niet voorzien dat de discussies zo lang zouden duren en zo heftig zouden zijn en de Con-

2. A.w., 1010.

3. Vgl. G. Philips, *La Chiesa e il suo mistero nel Concilio Vaticano II* (Milaan 1975), I, 111.

gregatie voor de Geloofsleer ertoe zouden nopen het onderhavige document uit te geven.

Deze nadrukkelijkheid, die overigens verankerd is in de teksten van het Concilie en latere teksten van het leergezag, strookt met de zorg om het veiligstellen van de eenheid en de uniciteit van de Kerk, die verloren zouden gaan als men zou aannemen dat er meerdere vormen ('subsistenties') van de door Christus gestichte Kerk zijn. Als dat zo was, zou men zich namelijk – zoals geconstateerd in de verklaring *Mysterium Ecclesiae* – “de Kerk van Christus als niet meer dan de som van kerken en kerkgemeenschappen” moeten voorstellen, “verdeeld, maar toch op een bepaalde wijze één”, of men zou moeten aannemen dat “de Kerk van Christus thans eigenlijk nergens werkelijk wordt gevonden, zodat zij alleen moet worden verstaan als het einddoel, waarnaar alle kerken en kerkelijke gemeenschappen moeten streven”.⁴ De enige Kerk van Christus zou dan in de geschiedenis niet meer bestaan als Kerk of alleen in ideële vorm, dus *in fieri* in een toekomstige door de dialoog verlangde en bevorderde convergentie of hereniging van de verschillende zusterkerken.

Nog duidelijker is de *Notificatie* van de Congregatie voor de Geloofsleer met betrekking tot een boek van Leonard Boff, volgens wie de enige Kerk van Christus “zich ook in andere christelijke kerken kan bevinden”. In tegenstelling daarmee preciseert de *Notificatie*: “Het Concilie had daarentegen het woord ‘subsistit’ gekozen juist om duidelijk te maken dat er één enkel ‘bestaan’ van de ware Kerk bestaat, terwijl buiten haar zichtbare geheel alleen ‘elementa Ecclesiae’ (bestanddelen van de Kerk) bestaan die – daar zij

bestanddelen van dezelfde Kerk zijn – naar de katholieke Kerk streven en leiden.”⁵

De derde vraag luidt waarom de uitdrukking “subsistit in” is gebruikt en niet eenvoudigweg “is”.

Juist deze terminologische verandering beschrijft de verhouding tussen de Kerk van Christus en de katholieke Kerk, die – vooral op het terrein van de oecumene – aanleiding is geweest tot de meest verschillende conclusies. In feite wilden de Concilievaarders eenvoudig erkennen dat er in de niet-katholieke christelijke gemeenschappen kerkelijke elementen zijn, die eigen zijn aan de Kerk van Christus. Daaruit volgt dat de identificatie van de Kerk van Christus met de katholieke Kerk niet begrepen moet worden, alsof er buiten de katholieke Kerk een ‘kerkelijk vacuüm’ zou bestaan. Met inachtneming van de context waarin de uitdrukking *subsistit in* is gebruikt, namelijk de verhouding tot de enige ware Kerk van Christus, die “in deze wereld ingesteld en uitgebouwd als een maatschappij ... door de opvolger van Petrus en de met hem verenigde bisschoppen wordt bestuurd”, betekent dit eveneens dat de overgang van “est” naar “subsistit in” geen bijzondere theologische betekenis heeft, in de zin van een discontinuïteit met de voorafgaande katholieke leer.

Daar immers de door Christus gewilde Kerk zich inderdaad in de katholieke Kerk bevindt (*subsistit in*), betekent het voortduren van de vorm ('subsistentie') dat de Kerk van Christus en de katholieke Kerk in wezen identiek aan elkaar zijn. Het Concilie wilde leren dat de Kerk van Christus in de katholieke Kerk als concreet subject in deze wereld te vinden is.

4. Congregatie voor de Geloofsleer, Verklaring *Mysterium Ecclesiae*, 1, in: AAS 65 (1973), 398.

5. Congregatie voor de Geloofsleer, *Notificatie bij het boek 'Kerk: Charisma en Macht. Poging tot een militante Ecclesiologie'*, door P. Leonardo Boff o.f.m., in: AAS 77 (1985), 758-759. De aangehaalde passage uit de *Notificatie* wordt in het antwoord weliswaar niet geciteerd, maar staat wel volledig in de Verklaring *Dominus Iesus*, 16, voetnoot 56.

Dat kan maar één keer en het denkbeeld dat *subsistit* te vermenigvuldigen zou zijn, beantwoordt niet aan de bedoeling. Met het woord *subsistit* wilde het Concilie tot uitdrukking brengen dat de katholieke Kerk bijzonder en niet te vermenigvuldigen is: de Kerk bestaat als subject in de historische werkelijkheid.

In strijd met een groot aantal niet gefundeerde interpretaties, betekent daarom de vervanging van *est* door *subsistit in* niet dat de katholieke Kerk de overtuiging heeft opgegeven, dat zij de enige ware Kerk van Christus is. Deze terminologische verandering betekent eenvoudigweg dat de Kerk meer open staat voor de bijzondere oecumenische wens het werkelijk *kerkelijke* karakter en de werkelijk *kerkelijke* dimensie te erkennen van de christelijke gemeenschappen, die niet in volledige gemeenschap met de katholieke Kerk verkeren, en wel op grond van de “meerdere bestanddelen van heiliging en waarheid” (*plura elementa sanctificationis et veritatis*) die erin te vinden zijn. Bijgevolg zijn er, ofschoon er slechts één Kerk is die zich in één historisch subject “bevindt” (*subsistit in*), ook buiten dit zichtbare subject echte kerkelijke werkelijkheden.

De vierde vraag luidt waarom het Tweede Vaticaans Concilie de Oosterse Kerken, die niet in volledige gemeenschap met de katholieke Kerk verkeren als kerken aanduidt.

Ondanks de duidelijke uitspraak dat de Kerk van Christus zich in de katholieke Kerk “bevindt” (*subsistit in*), volgt uit het feit dat er ook buiten haar zichtbare structuur “meerdere bestanddelen van heiliging en waarheid”⁶ te vinden zijn, de erkenning van het, weliswaar verschillende, kerkelijke karakter van de niet-katholieke kerken en kerkelijke gemeenschappen.

Ook die zijn namelijk “van gewichtige betekenis” in de zin dat “de Geest van Christus niet weigert ze te gebruiken als heilsmiddelen”⁷.

De tekst beschouwt eerst de werkelijkheid van de oosterse Kerken, die niet in volledige gemeenschap met de katholieke Kerk verkeren. Onder verwijzing naar verscheidene concilieteksten wordt erkend dat deze de benaming “afzonderlijke of plaatselijke Kerken” verdienen en zusterkerken van de lokale katholieke kerken genoemd worden, omdat ze met de katholieke Kerk verbonden blijven op grond van de apostolische successie en de geldige Eucharistie, waardoor de Kerk van God wordt opgebouwd en groeit.⁸ De verklaring *Dominus Iesus* noemt ze zelfs uitdrukkelijk “kerkelijke particuliere kerken”.⁹

Ondanks deze duidelijke erkenning van hun status als particuliere kerk en de daarmee verbonden heilswaarde, kon het document niet verzuimen de onvolkomenheid (*defectus*) te vermelden, waaronder ze juist in hun kerk-zijn lijden. Want vanwege hun eucharistische kerkbeeld, dat de nadruk legt op de werkelijkheid van de particuliere kerk, in de Eucharistieviering bijeengekomen in de naam van Christus en onder leiding van de bisschop, beschouwen zij de particuliere kerken als *volledig*, terwijl het toch slechts deelkerken zijn.¹⁰ Daaruit volgt dat, gegeven de fundamentele gelijkheid tussen alle particuliere kerken en alle bisschoppen die de kerken leiden, ieder van hen een eigen innerlijke autonomie bezit. Dit heeft duidelijk gevolgen voor de leer van het primaat, dat volgens het katholieke geloof “een innerlijk constitutief principe” voor het bestaan van een particuliere kerk is.¹¹ Natuurlijk moet steeds onder-

6. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 8.2.

7. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelname aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 3.4.

8. Vgl. *a.w.*, 15.1.

9. Congregatie voor de Geloofsleer, Verklaring *Dominus Iesus* (16 juni 2000), 17, in: *AAS* 92 (2000), 758 (Nederlandse vertaling in: *Kerkelijke documentatie (KD)* 28/5 (17 november 2000), 310).

10. Vgl. Gemengde katholieke-orthodoxe commissie in Frankrijk, *Het Romeinse primaat in de gemeenschap van de Kerken*, Conclusies, in: *Enchiridion oecumenicum* (1991), IV, 956.

11. Vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, Brief *Communio in notio* (28 mei 1992), 17, in: *AAS* 85 (1993), 849 (Nederlandse vertaling in: *KD* 20/8 (oktober 1992), 388-389).

streept worden dat het primaat van de opvolger van Petrus, de bisschop van Rome, niet als franje of als concurrentie ten opzichte van de bisschoppen van de particuliere kerken begrepen mag worden. Het primaat moet worden uitgeoefend als dienst aan de eenheid van het geloof en van de gemeenschap, en wel binnen de grenzen die voortvloeien uit Gods Wet en uit de onaantastbare goddelijke wetgeving die volgt uit de Openbaring.¹²

De vijfde vraag luidt waarom de kerkelijke gemeenschappen, die uit de Reformatie zijn ontstaan de benaming “Kerk” niet toegekend krijgen.

Daar moet men zeggen: “Deze wond is nog dieper in die kerkelijke gemeenschappen waar de apostolische successie werd verbroken en de Eucharistie niet meer rechtsgeldig is.”¹³ Daarom zijn het “geen kerken in strikte zin”,¹⁴ doch “kerkelijke gemeenschappen”, zoals de conciliaire en postconciliaire leer betuigt.¹⁵

Ook al hebben deze heldere uitspraken bij de betrokken gemeenschappen en ook in katholieke kringen onbehagen veroorzaakt, toch is het niet duidelijk hoe men deze gemeenschappen de benaming “kerk” zou kunnen toekennen. Ze aanvaardden immers het theologische begrip van kerk in de katholieke zin niet; hun ontbreken elementen die door de katholieke Kerk als wezenlijk worden beschouwd.

Toch mag niet vergeten worden dat deze gemeenschappen zelf – op grond van de meerdere bestanddelen van heiliging en waarheid, die er werkelijk in te vinden zijn – zonder twijfel een kerkelijk karakter hebben en een daaruit voortvloeiende heilswaarde.

Het nieuwe document van de Congregatie voor de Geloofsleer, dat de essentie van de leer van het Concilie en het postconciliaire leergezag oppakt, brengt op een duidelijke manier de katholieke leer over de Kerk in herinnering. Het wijst onaanvaardbare opvattingen af, die nog altijd wijdverbreid zijn, zelfs in katholieke kringen, en het biedt waardevolle aanwijzingen voor de bevordering van de oecumenische dialoog, die altijd een van de prioriteiten van de katholieke Kerk blijft, zoals Benedictus XVI al in zijn eerste boodschap aan de Kerk (20 april 2005) en bij vele andere gelegenheden bevestigd heeft, in het bijzonder tijdens zijn apostolische reis naar Turkije (28 november – 1 december 2006). Wil de dialoog echter werkelijk constructief zijn, dan is er naast openheid ten opzichte van de gesprekspartners ook trouw aan de identiteit van het katholieke geloof nodig. Alleen op die manier kan men komen tot de eenheid van alle christenen in de ene kudde met de ene Herder (vgl. Joh 10,16) en zo de wond helen die de katholieke Kerk nog altijd belemmert in de volledige verwezenlijking van haar universaliteit in de geschiedenis.

De katholieke oecumene mag op het eerste gezicht paradoxaal lijken. Met de uitdrukking *subsistit in* wilde het Tweede Vaticaans Concilie twee leerstellige uitspraken met elkaar verbinden: van de ene kant bestaat de Kerk van Christus – ondanks de verdeeldheid van de christenen – alleen ten volle voort in de katholieke Kerk; van de andere kant zijn er veel bestanddelen van heiliging en waarheid buiten haar structuur, dat wil zeggen in de kerken en kerkelijke gemeenschappen, die nog niet in volledige gemeenschap met haar verkeren. In dit verband heeft het Decreet van het Tweede Vaticaans

12. Vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, Overwegingen *Het primaat van de opvolger van Petrus in het mysterie van de Kerk*, 7 en 10, in: *L'Osservatore Romano* (Duitse weekeditie, 11 december 1998), 8-9.

13. *Communio* notio, 17, in: *t.a.p.* (Nederlandse vertaling in: *a.w.*, 389).

14. *Dominus Iesus*, 17, in: *t.a.p.* (Nederlandse vertaling in: *t.a.p.*).

15. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 4; Johannes Paulus II, apostolische Brief *Novo millennio ineunte* (6 januari 2001), 48, in: *AAS* 93 (2001), 301-302 (Nederlandse vertaling in: *kd* 29/3 (11 mei 2001), 100-101).

Concilie over de oecumene *Unitatis red-integratio* de term “volheid” (van de eenheid/katholiciteit) – *plenitudo (unitatis/catholicitatis)* – ingevoerd, juist voor een beter begrip van deze paradoxale situatie. Ook al bezit de katholieke Kerk de volheid van de heilsmiddelen, “toch is de verdeeldheid van de christenen voor de Kerk een beletsel om de volheid van de katholiciteit die haar eigen is te verwerklijken in die zonen en dochters die haar door het doopsel toebehoren, maar van haar volledige gemeenschap gescheiden zijn”.¹⁶ Het gaat dus om de volheid van de katholieke Kerk, die er al is en die moet toenemen in de broeders en zusters die niet in volledige gemeenschap met haar verkeren, maar ook in de eigen zonen en dochters, die aan de zonde blootgesteld blijven totdat het Volk Gods “in het hemelse Jeruzalem met vreugde de gehele volheid van de

eeuwige heerlijkheid bereikt”.¹⁷ Het vorderen in de volheid is gegrondvest op de dynamiek van het één-zijn met Christus: “Vereniging met Christus is ook vereniging met al diegenen aan wie Hij zichzelf schenkt. Ik kan Christus niet voor mezelf alleen hebben; ik kan Hem alleen toebehoren in gemeenschap met allen die de Zijnen zijn geworden of zullen worden. De communie trekt mij uit mezelf naar Hem toe en zo naar eenheid met alle christenen.”¹⁸

© Copyright 2007 – Libreria Editrice Vaticana / R.-K. Kerkgenootschap in Nederland

Vertaling: dr. N. Stienstra, met medewerking van drs. N.M. Schnell, pr.

16. *Unitatis red-integratio*, 4.

17. *A.w.*, 3.

18. Benedictus XVI, Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 14, in: *AAS* 2005), 14, in: *AAS* 98 (2006), 228-229 (Nederlandse vertaling in: *KD* 34/1 (17 februari 2006), 12.